

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

SIETYNAS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

Vilnius

SIETYNAS

1990

MBBK 9(TL)
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla

Recenzavo:

Sigitas Jegelevičius

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Str. rinkinys /Red-
kol.: E. Aleksandravičius ir kt.— V.: Sietynas, 1990—208.—
(Studijos: 1).**

**T.I: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.— 208 p.—
Bibliogr. str. gale ir išnašose.**

Lietuvių Atgimimo istorijos studijų pirmajame tome pateikiama straipsnių, atspindinčių
tautinio lietuvių atgimimo judėjimą carinės valdžios metais.

L 0503020908

MBBK 9(TL)

TURINYS

Pratarmė.....	4
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	5
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Kazimieras Kontrimas ir lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Simono Daukanto žodynai	20
<i>Zita Medišauskienė</i> . A.H.Kirkoro spaustuvė ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimas	33
<i>Antanas Tyla</i> . Slaptas lietuvių mokymas 1862 - 1906 metais	47
<i>Žilvinas Norkūnas</i> . P.Vileišis — amžininkams irmums	67
<i>Rimantas Miknys</i> , <i>Egidijus Motieka</i> . Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės	80
<i>Vilius Užtupas</i> . Saliamono Banaičio spaustuvė	126
II. SVARSTOME PROBLEMA: Atgimimo koncepcija	132
<i>Antanas Kulakauskas</i> . Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą	132
<i>Antanas Tyla</i> . Kas atmirė Atgimimo metu?	143
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Prie lietuvių atgimimo ištakų	146
<i>Darius Kuolys</i> . Replika polemikoje dėl tautinio atgimimo sampratos	151
<i>Arvydas Šliogeris</i> . Kas yra atgimimas?	153
<i>Vytautas Radžvilas</i> . XIX a. lietuvių tautinio atgimimoklausimu	157
III. IŠ ARCHYVŲ	165
Penki P.Vileišio laišakai J.Šliūpui. Parengė <i>Ž.Norkūnas</i>	165
Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai. Parengė <i>R.Miknys</i> , <i>E.Motieka</i>	173

III. IŠ ARCHYVŲ

PENKI P.VILEIŠIO LAIŠKAI J.ŠLIŪPUI

Parengė *Žilvinas Norkūnas*

Publikuojami P.Vileišio laišakai J.Šliūpui saugomi LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyriuje F. 1 - 4205. Iš fonde esančių 7 laiškų skelbiame 5. Rašyba kiek pakeista (įvestos raidės l, y, ū, ū, vietoj zs - š, rz - ž, w - v), išlaikant autentišką stilių.

LKLI, F. 1, B. 4205.

P.Vileišio 7 laišakai J.Šliūpui.

Širdings mano prieteliau!

Greitai bus Tavo varduvės — tada šiuo raštu sveikinu Tavą, Duok Dievi Tau sveikata ir gerą pasivedimą!

Nu gi tada kas gero girdėti? Apie draugystę mūsiškųjų filogų aš dar nei jokios žinios neturiu. Ar pargrįžai jau iš kelionės ir kam buvai? Parašyk man — nes to didžiai norėčia žinoti. Jeigu pasimatysi su Spuduliu, arba jeigu pas aną raštą rašysi — tada pasveikink ir pažodink jį nuo manęs.

Ar jau visiškai nutarėte persikelti in Petaburgą? Broliai, — važiuokit ten. Reikia mums rinktis in krūvą ir iš tiesų darbuotis. Kitaip ne kovosi. Aš rudenį taip pat visiškai persikelsiu in Petropilį, jeigu ministerijoj ir negausiu vietos. Ilgiaus neb galiu tverti. — Jonai, Tu didžiai nesibijok — aš tavį išpažinsiu su savaisiais ten pažįstamais — ir per juos — turiu viltį — jog galėsi gauti lekcijas — jeigu pinigų tau truks. Tiktai dabar gerai apsimislyk iš ko sau duoną pelnysi — Tu nori būti naturalistu profesoriumi — tai, nes katalikas (mislyk tik) gal sunkenybe tuom pastoti visiškai būti pašalėj. Dėl to tai būk daktaru, arba mekaniku. Tada savajam krašte galėtum muilą, žvakes etc. dirbti ir tą savo vaikams palikti — arba da vėl su tuom pigiau bus nors ir Petropily užturėti. Brol! Neimk man to už blogą, jog neprašytas, duodu Tau rodą — tą gi darau dėl to, nes žinau, kaip mūsų tėviškę myli

— dėl to tai noriu kad paskiaus turėtum ir daugiaus grašio ir liuosybės — be kurių daiktų sunku bus ir norint ką padaryti. Gana. Mano atarašas yra šioks:

На почтовую станцію
Пятиизбянск, на Дону

Bučiuoju Tavį širdingai
Petras

14.VI.82
Piatizbiansk

Mano atarašas: Область Войска Донского
Пятиизбянская почтовая станция
Инженеру Вилейшису

Tai antras raštas, kurį pas Tavį slunčiu.

Širdings prieteliau!

Užvakar apturėjau iš Petropilės raštą nuo Jono Kymanto. Ans man rašo, jog Jagičiui nepatinka, jog mes nustatėme vietą žinomos Tau draugystės Petropilėj, bet ne Maskvoj. Vienok jis padavė prašymą ministeriui apšviesos — šis paskutinis buk pasakęs, kad jis savo valia negal užtvirtinti draugystės, bet kad apie tą rudeny praneš "Государственному совету". Toliau Jagič'as buk prižadėjęs apie mūsų reikalus pasikalbėti su ministriu "Vidurinių reikalų" (Внутренних Дел) — šiuom gi, kaip žinai, dabar yra grafas Tolstoj, buvęs ministeris Apšviesos, kuris žinomas daiktas geriau nei kas kitas numanys apie reikalingumą dėl mūsų lotyniškų raidžių. Toliau Jagič'as Kymantui pasakė, jog jeigu iš to nieks neišeitų, tada, girdi, reiks pasiausti, idant reikalavimas raidžių išeitų iš pačių žmonių.

Iš viso to, mieliausias drauge, gali suprasti, jog nepaliautinau reikia idant po apsvainikavimų Ciesoriaus ir Jam atgal in Petrapilį sugrįžus — keletas vyrų nuvažiuotų in Petropilį ir pasakytų: "Šviesiausias Pone! mes tavo tarnai — viskas yra gerai, bet tik meldžiam duoti mums senoviškas mūsų raides dėl spaudimo lietuviškų knygų (maldu, gaspadorystės ir daktarystės)". Daugiau kaip kalbėjome nereikia nė vieno daikto prašyti, idant šio svarbiausio daikto

— kuriame mūsų išsigelbėjimas nuo pražuvimo ir ubagystės — negalėtų atsakyti. Daugiau kaip 3 vyrų nereikia — mažiau ir nepritinka: tres faciunt konsilijum. Juos pas ministerį galės nuvesti Kymontas, nes tai vyras yra gudrus, ir ten kur reikia pasakyti vieną žodį — dviejų nepasakys. Lietuviai gi išrinkti, nors ir mokėtų šiek tiek gudiškai, tur nė žodžio neištarti, nes tada gal pasakyti — "ot, mokate gudiškai — tai ir gudiškas knygas galite skaityti". Geriausiai būtų šitaip padaryti: kad selskoj vyrai padirbtų sueigą ir ant sueigos nutartų išrinktuosius vyrus tris nusiųsti in Petropilį pasveikinti Ciesorių su apsivainikavimu ir prašyti Ciesoriaus daleisti spaudimą lietuviškų knygų senoviškomis lietuviškomis raidėmis. Ir tiems vyrams, kurie bus išrinkti, idant nuo selskos būtų išduotas popierius, dėl ko anuos selska siunčia ir ko ana nori šlame atsitikime prašyti nuo Ciesoriaus, kurį popierių galėtų Tolstajam tuojau inbrukti.

Prieteliau, padaryk tik tą — o durys mums in rojų atsivers.

Ant šio reikalo aš prižadu Tau nusiųsti 15 rublių — daugiau negalėsiu, bet tą krūvikę tuojaus po Tavo atrašymo galėsiu išsiųsti — ir išsiųsiu be atmainos.

Jeigu pati selska neduotų pinigų, tai ant pargrūžimo trims vyrams iš Petaburgo — ten bus pinigai sudėti. Parašysiu pas Kymontą. Aš, duos Dievas, būsiu Petropilį apie visus Šventus.

Laukiu rašto

Tavo Petras V.

19.VI.82

Piatizbiansk'as

Pastaba parašėje: Žmonėms apie tą visą galima pakalbėti: nes maldų knygos iš tiesų taip pat kaip knygos gaspadorystės, o taip pat laike priepolių gydymo galvijų — taip pat reikalinga. Už tą gi nieko blogo negal būti — nes tami nėra nieko blogo. Tiktai reikia iš miego pakelti ir apie tą pasijudinti.

P.S. Spudulį sveikinu. Abu nueikite pas Kymantą. Spuduliui duok mano adresą, tegu ans nuo Tavęs parašys man keletą žodžių, kaip eina su kalbamokslu.

Širdings prieteliau!

Didžiai apsidžiaugiau Tavo raštą apturėjęs, bet mano raštą apturėjęs turėsi truputį nuliūsti, o tai gi dėl šio reikalo: aš nenorėčiau idant Tu savo kalendorių spaustum Tilžėj, bet idant aną drauge vežtum su savimi in Petaburgą, ir ten pasistorotum aną išduoti. Dėl ko taip? Tu dėl kalendoriaus išdavimo reikalauji 150 rub, kuriuos nori kame nors kaip po skolą ant savo kaklo užsitraukti. Nedaryk to, nes pinigus tuos, nors jeigu ir ne iš savo kyšenės, bet aš Tau galėčiau pristatyti, vienok atkalbinėju Tave nuo to dėl to, jog matau, kad išrinkimas paminėtų pinigų už kalendorių būtų ne mažai sunkus, o taip pat lenkiškai sakant wielu problematyczny. Jeigu Šernius mislija, kad Kalendorius duos gerą pelną — tai dėl ko gi jis pats jo neapsiima spausti, šiek tiek tau už darbą pagrožinant, o jam gi būtų kuo pigiausiai pinigus už kalendorių suimti, nes tiesiai duodant kalendorių — tuojaus apturėtų pinigus, tujen gi pinigus turėtum rinkti vis per trečias ar ketvirtas rankas. Toliau paslapčia iškišti 10000 exemplorių — tai yra nepigu. Didžiai, Jonai, norėčiau, idant Kalendorius būtų išduotas, bet išduoti jį savo kaštu užvietyje — tai nėra galima, jeigu ir prasikištum, tai su tuo išdavimu tuojaus susijungia daug daiktų, kuriuose aš pats nenorėčiau, o dėl to ir Tave atkalbinėju, figuravoti. Tuose dalykuose truputį nusimanau, dėl to Jonai meldžiu šiame karte paklausti manęs.

Jeigu gi kalendorių Petropilėj norėtum išduoti, tai jau būtų kas kits: vieną syk pakol jį išduotum, tai turėtum ne vienam gudui, turinčiam perkūniją ir visas baisybes ir galybes savose rankose, priminti apie tą, ko lietuviams reikia — šitą gi vėl atsitikimą aš aukščiau keliu nekad išdavimą užvietyje, nes visa mūsų bėda ir gėda pareina nuo to, jog iki šiolei mes negalėjome Gudų prispirti mums mūsiškas raides atiduoti, antrą syk vėl su pinigais ir su pat pardavimu būtų daug lengviau, labai daug lengviau. Tada knygynyčios Suvalkų, Marijampolės, Vilnios, Kauno, o taip pat žydai — pardavinėjantieji knygas Panevėžyje ir Šiauliuose — visi skubiai paimtų kalendorių ant pardavimo. Tą aiškiai galėtum daryti, o ne pakertėj. Tas priduočiau visiems onaro. Ir tokiu būdu tai jau neprasikištum. Visoje užvietyje galima spausti knygas kokias norint ir kiek norint, bet kaip anas in Lietuvą pargabensma. Slapčiu. Tas gi yra negerai! Turime iš visų gyslų storotis Petropilėj.

Čia dar keletas žodžių apie išdavimą Petropilėj: Suščinskis, kurs mūsų knygutes spaudžia prieš išspaudimą ir po išspaudimo, kol mes ne kurių iš anų nepardavėm, nereikalavo nei skatiko. Nes ans matė, jog mums buvo viena syk sunku iš karto daug pinigų jam išmokėti, antrą vėl jis žinojo, jog jeigu spaudžiame ką, tai turime viltį, idant tą mozhnės in svieta paleisti ir kaštą sugražinti.

Turiu viltį, jog šiame reikale manęs paklausysi. Dėl užvieties mes galime tik rašyti, bet ten savuosius raštus ir už savo pinigus išduoti — tai prie mūsų mažos pinigiskos spēkos turime palukėti.

Tu man rodoši Auguste iškeliausi in Petropilį. Nežinau, ar iki to laiko nuo manęs apturėsi raštą, dėl to tai čia pridedu adresą Kymanto, kurį in Petropilę atvažiavęs turėsiu tuojaus atieškoti. Иван Антонович Кимонт, студент - юрист. Николаевская улица д. 11 кв. 20. Jis tau visuose reikaluose galės duoti rodą, kada anos reikalausi. Jeigu jis permaintytų adresą, bet to nebus, tai ieškok в Адресном столе, на Большой Содовой.

Kodėl nieko nerašei apie 3 vyrus, žadančius in Petropilį važiuoti Ciesorių pasveikinti? Ant to duosiu 15 rublių.

Pabaigoj Oktobrio tikiu su visam in Petropilį persikelti.

Tuns usque ad finem

Petras V.

10.VII.82. Piatizbianskas

Pastaba paraštėje: Šiose dienose rašysiu pas Joną Basanavičių.

Mylimasis Jona! Tavo raštą apturėjau. Apie tą reikalą, kurs, misliju, tau neduoda užmigti rašiau pas Stulginskį ir Kymontą. Stulginskis prižadėjo 25 rub. — tada jau turime 45 rub. — Kymontas gi vėl atrašė, kad geriau būtų idant mes apšviestieji lietuviai nueitumėm pasikalbėti su Tolstoju. Ans būk tai esąs protingas vyras, o jeigu taip — sako Kymontas — tai ans supras, jog daleisti mums spaudimą knygų tai yra nauda dėl gudų. Nežinau, kaip čia bus; suprantu tiktai gerai, jog mums mislijantiems apie naudą savosios Tėvynės reikia rinktis į vieną krūvą, nes raštais yra didžiai sunku susikalbėti. Toliau, grįžtant prie išsiuntimo vyrų in Petropilę,

tai reikia be atmainos idant anie važiuotų ne patys, bet kad jie būtų išsiųsti per selską. Toliau, jeigu tie vyrai prašys tik raidžių dėl savęs, tada vėl kelsi klausimas dėl ko anos jiems taip yra reikalingos. Čia greitai galėtų gudai pamatyti ne vienu žmonių naudą, greičiau pasakytų, kad anie inpuola in rankas agitatorių. Ar ne aiškus būtų daiktas, kad per selską būtų sustatytas maždaug šioks prašymas per ministerį: "Mes vyrai (tokie tai ir tokios ten selskos) palygindami savo ūkė su ūkia mūsų viengiminiųčių Latvių matome gerai, jog jų ūkia yra geresnė nei kad mūsų, ir jog jie iš tokio pat šmoto žemės, daug daugiau gal gauti pelno, ne kad mes. Tyrinėdami iš kur tas paeina, mes daėjom jog priežastis paminėto atsilikimo guli tame, jog latviai yra už mus šviesėni, nes turėdami knygas latviškas kuriose yra surašyti datyrimai šviesių ir gudrių ūkininkų — jie gal pasigauti tų datyrimų ir tuom padidinti savo pelną. Mes gi neturėdami knygų apie ūkė, parašytų lietuviškai ir lotyniškėmis raidėmis, vis minam ant vienos vietos; neturėdami taip pat knygų apie gydymą ir auginimą gyvulių kartais su visam pražudome savo kaimę. Mes didžiai jausdami reikalingumą dėl savęs knygų apie ūkė, pasidrišinom nuleisti mūsų pasiuntinį (šiokį tai) prieš Tamstą prašant daleisti spausti lietuviškas apie ūkė knygas lotyniškėmis raidėmis, nes girdėjome, jog tai yra užginta. Turime viltį, jog Jūsų malonė nepaniekins mūsų prašymo ir duosi mums tą, kas yra duota dėl Latvių, nes ir mes nemažiau mylėjome ir mylime savo Viešpatį, kurio ministeriu Jūs esate."

Tu suprasi iš to, jog ši redakcija yra kitoniškesnė, ne kad ta, kurią Maskvoje buvome nutarę. Aną redakciją mes taip greitai nutarėme, nes sakėme, jeigu ir nepasisėks, tai mes nieko netrotijam. Vienok apie tą reikalą geriau apsimislyti — ir man matosi, jog jeigu su tuo palauksime ir lik žiemai — tai daug nepatrotisma, bet Petropilėj geriau susikalbėsma. Šiame daikte dar Jagič'o rodos reiks paklausti. Pinigų gi jeigu tiktai reiks, aš gausiu — turiu viltį. Bet sakau, mano nuomone, tai reiks šitaip daryti.

Tau jau čėsas važiuoti in Petropilė, ir aš mislijau, kad Tu jau ten. Adresas Kymonto yra šitoks: Троицкий переулок д. 32 кв. 14. Pasizink tuojaus su anuo.

Jeigu ir be pasiuntinių apsieitumėm, kaip mislija Kymontas, tai 15+25=40 būtų dėl Tavęs ant išdavimo

kalendoriaus, bet Petropilėj, o ne Prūsouse. — Rudenį pasistorosiu iš visų gyslų persikelti in Petropilę. Nebūk nullūdes iš to, jog tas mūsų noras atsideda, nes protas taip liepia daryti.

Tuns usque ad finem

Petr.Vil.

12.VIII.82

Platizbiaskas

Pastaba parašėte: P.S. Kažin tiktai ar selska nuo savęs tur provą leisti pasiuntinį pas Ministerį?

Širdingas prieteliau

Didžiai man sopa širdis, kad ir šiami karti gal Tavo storonė ant niekų nueis, o tai dėl to, kad mano būdu reikia išmėginti visus galimus spاسبus pirmiaus ne kad pasigauti "rozpaczliwych srodkow". O prie šių reikia prirokuoti tą, ką mes buvome sumislyje. Jog tai būtume mes padarę, o pasakytų tai apie visą Lietuvą. Tad pasiliekanč tiesumi reiktų taip pat pradėti belsti kaip beldžia p.Muraško Maskvos žinioj Katkovo. Ans dabar be atmainos nori dėl suturėjimo lenkų ant mūsų įveikimo, idant Suvalkų gubernija būtų pridėta prie Kauno, idant visi lenkai būtų nuo vietų atstatyti, arba tiems lietuviams, kurie su gudais yra vienos mislios. Toliau ans reikalauja, idant Marijampolėj pastatyti gudišką cerkvę, ir t.t... Iš to gali suprasti kas tai da paukštis yra Muraško. Toliau jis šiaip sako: Dėkui Dievui, kad rėda lenkų pasibaigia ir kad jų karalystė pražuvo. Taip pat toliau jis sako, kad mes visuomet buvome uždegti karšta malone dėl gudų...

Pasakyk, ar gi atsieina šiaip kalbėti. Bemaž kone šiaip kalba dabar ir latviai, bet Jonai, pagal mano nuomonę, mums prieš tokį nusizeminimą ir apsispjovimą pirmiau reikia pamėginti, ar negalėsime be to apsieiti.

Mes da jauni esame, tiktai nepraleiskime savo reikalo, o durys atsivers,... Kelti gi vainą su kunigais ir mūsų ponais — tai mes iš karto prapuolame. Bet dėl to ir nēr reikalo, nes kaip kunigai, taip ir "obywatelestwo" pjauniai džiaugsis matant mūsų norą platinimo šviesos tarp prasčiokų. Lįsti gi tiesiai gudams į gerklę reikia lukterėti, nes įpulti visuomet bus laikas, bet vargu tik bus išsitraukti.

Kodėl tu man nieko nerašei apie savo Kalendorių. Sakau, mėgink aną išspausti Petropilėj. Aš ir Stulginskis prie to prisidėsma. Bet gal Tu dabar man neb'tiki? Ne, juk ir Tu pats turi tą gerai suprasti.

Rašyk, kada išvažiuosi in Petropilę. Kymantui rašiau idant ans dėl Taveš pasistorotų lekcijų, bet Tu in Petropilę nusidūmęs apsigarsink "Голос"i, kad nori vaikus mokinti. Pinigai ne vodis.

Pasilik sveikas prieteliau

Tavo Petras

14.VIII.82. Piatizbiansk

P.S. Tu man nieko nerašei, ar visa selska ant to buvo susigadijus, ar tik trys vyrai. Ant viso to, atleisk man atrašą tos asabos, kuriai laike reikmenės galėčia pinigus nusiųsti. Taip pat adresą nuleisk ir Ladislavui Stulginskiui — jo gi adresas: В г.Пинск. Начальнику Дистанции в новъ строящейся ж.д. Aš jam apie tą rašiau. Jis kaip rašiau prižadėjo 25 rb. Ne pinigų gaila — aš nors 30 rub. duočia, arba daugiau, bet bijau, idant mes nepadarytumėm faux pas. O tai yra baisu! Kol buvo Ignatjevas ministeriumi — tai mums nei jokios nodiejos nebuvo, bet sako žmonės, kad Tolstoj yra žmoniškesnis. Tada gi reikia pamėginti. Ar ne teisybę gi sakau? Važiuoti gi pasakyti: мы верные холопы — tai tą visuomet suspėsma.

P.